

Анотація

Суходоля Ю. О. Сім'я як чинник розвитку соціального інтелекту молодших школярів під час дистанційного навчання. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія. – Хмельницький національний університет, Хмельницький, 2024.

Дисертацію присвячено вирішенню наукового завдання щодо розвитку соціального інтелекту молодших школярів у сім'ях під час дистанційного навчання шляхом удосконалення соціально-психологічного супроводу цього процесу.

З початком пандемії COVID-19 деклароване державою право кожної української дитини на освіту було порушено через неможливість відвідування закладів освіти у зв'язку із карантинними обмеженнями. Пізніше, умови воєнного стану в Україні через повномасштабне вторгнення росії призвели до порушення прав дитини: право на життя, бути з сім'єю та громадою, на здоров'я, на особистий розвиток, на піклування та захист. Під час війни в Україні, усі, без винятку, українські діти, пережили порушення їхніх законодавчо визнаних прав, і права на освіту, зокрема. Дистанційне навчання в умовах воєнного стану забезпечує можливості для учнів продовжувати здобувати освіту в Україні незалежно від місця їх поточного перебування, а забезпечення реалізації освітньої і виховної функції повною мірою покладається на сім'ю. У воєнних реаліях українські школярі змушені здобувати знання під звуки повітряних тривог, а їх батьки, не маючи відповідної підготовки чи освіти, змушені здійснювати незвичні для себе функції, і навіть більше – пробувати себе у ролі педагога, наприклад, учителя початкових класів. Тому актуальним постає питання соціально-психологічно супроводу усіма суб'єктами процесу розвитку соціального інтелекту у молодших школярів у сім'ях.

Мета дослідження полягає у розробці, теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці теоретичної моделі соціально-психологічного супроводу розвитку соціального інтелекту молодших школярів у сім'ях під час дистанційного навчання.

Висвітлено стан розробленості проблеми дослідження в Україні та за кордоном, здійснено теоретичне обґрунтування детермінації сім'ї у процесі розвитку дитини; описано феноменологію явища «соціальний інтелект», його зміст, критерії, структуру, особливості розвитку у молодших школярів в сім'ях.

Визначено, що сім'я є природним осередком початкової соціалізації дитини, основою матеріальної та емоційної підтримки для неї, механізмом збереження та передачі культурних традицій; що в умовах сучасних вимушених деприваційних обставин сім'я має функціонувати як соціальний інститут, який сприяє соціальному, духовному та моральному благополуччю дитини, а також її всебічному фізичному і психологічному розвитку; що батьки, окрім виконання власних ролей у сім'ї, також повинні брати на себе обов'язки, які зазвичай виконують заклади освіти. Ця ситуація не сприяє якісному забезпеченню гарантованих прав дитини на отримання освіти.

За результатами аналізу наукової літератури, з урахуванням сутності базових

понять дослідження, таких як «комунікативна компетентність», «соціальна обдарованість», «комунікативний потенціал», «соціальна компетентність» та «соціальна адаптованість» уточнено зміст дефініції «соціальний інтелект молодшого школяра» (інтеграційна характеристика, що поєднує прояв його самооцінки та розуміння цінності інших, проявляється у взаємодії з іншими школярами і дорослими, які задіяні в освітньому процесі та є поза ним, передбачає розуміння і застосування норм і правил соціальної поведінки та комунікації, виявленні почуття відповідальності за власні дії (вчинки) та їхні наслідки на підставі аналізу і рефлексії) та його функції. Виокремлено такі складові структури соціального інтелекту молодших школярів: компоненти соціального інтелекту – регулятивний, поведінковий, когнітивний; показники соціального інтелекту – соціалізованість, соціальна адаптованість, соціальна компетентність; товариськість, відповідальність, організованість, самостійність; соціальна активність, самостійність, умотивованість, рефлексія, емоційна стійкість, соціально-перцептивна компетентність, самоактуалізація, самоповага.

Визначено, що дистанційне навчання дало змогу продовжити освітній процес, не ризикуючи життям і здоров'ям дітей в зручному для них місці та часі, а також індивідуально контролювати їх темп навчання. Однак, воно може також негативно позначитися на розвитку соціального інтелекту молодших школярів.

Констатовано, що все більшого практичного значення набувають: значення сім'ї в освітньому процесі молодших школярів, особливо в сенситивні періоди розвитку їх соціальної сфери; контакти членів сім'ї як з дитиною, так і з школою задля досягнення спільної освітньої мети. Для її здійснення нагального аналізу потребує міжособистісна взаємодія, що відбувається в результаті вимушеної соціальної депривації молодших школярів як у сім'ї, так і поза її межами.

Досліджено теоретико-методологічні підходи науковців щодо дослідження сутності та функціонального значення сім'ї для розвитку соціального інтелекту молодших школярів. Головна увага була спрямована на визначення подібності та розбіжності у поглядах вчених на сутність та зміст сім'ї, її функціонал та значення для процесу розвитку СІ, на сам феномен СІ та його внутрішній зміст, на взаємодію суб'єктів розвитку соціального інтелекту молодших школярів у сім'ях в умовах дистанційного навчання.

Систематизовано організаційно-психологічні особливості професійної діяльності педагогічного колективу школи та шкільного психолога, діяльності батьківського комітету та сімей у межах їх взаємодії, які у подальшому могли вплинути на розвитку їх здатності до розвитку у молодших школярів СІ під час дистанційного навчання в умовах воєнного стану; сформовано відповідний набір психодіагностичних засобів (із зазначенням їх авторів, назв, діагностичних показників тощо), конкретизовано наукові доробки щодо визначення чинників підвищення результативності професійної діяльності педагогічного колективу школи та шкільного психолога, діяльності батьківського комітету та сімей у межах їх взаємодії щодо розвитку у молодших школярів СІ під час дистанційного навчання.

Здійснено узагальнення думок респондентів та експертів щодо складових соціального інтелекту молодших школярів, професійної діяльності педагогічного колективу школи та шкільного психолога, діяльності батьківського комітету та сімей щодо розвитку у дітей СІ під час дистанційного навчання, а також

можливих засобів, необхідних для забезпечення успішного виконання їх функцій.

Відповідно до основної мети дослідження розроблено, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено теоретичну модель соціальнопсихологічного супроводу розвитку соціального інтелекту молодших школярів у сім'ях під час дистанційного навчання, яка передбачає наявність мети, завдань, принципів, рівнів та структури взаємодії. Основу теоретичної моделі склав алгоритм спільних дій вчителів та шкільного психолога, представників батьківського комітету і сімей щодо забезпечення ними освітньої, з одного боку, та первинного соціального контролю й виховної функцій, з іншого, в умовах дистанційної освіти під час психологічного супроводу розвитку соціального інтелекту молодших школярів у сім'ї під час дистанційного навчання. Також вона враховує форми, види, інструментарій, критерії та компоненти психологічного супроводу.

У межах дослідження та згідно з його завданнями розроблено авторський тренінг «Розвиток соціального інтелекту молодших школярів у сім'ях під час дистанційної форми навчання», який проводився з усіма залученими до емпіричного дослідження особами упродовж року, по 2 години щотижнево за варіативним вибором (загалом 76 годин).

Розроблений та застосований автором тренінг показав позитивну динаміку у розвитку таких психологічних рис особистості молодших школярів як комунікативність, ввічливість, культура мови тощо.

Аналіз результатів експериментального дослідження за рівнями розвитку компонентів СІ молодшого школяра в сім'ї в умовах дистанційного навчання та їх статистична обробка підтвердили припущення і статистично засвідчили значущі позитивні зміни у експериментальній групі, а, отже, і ефективність запропонованої теоретичної моделі соціально-психологічного супроводу розвитку соціального інтелекту молодших школярів у сім'ях під час дистанційного навчання та її практичного відображення у освітньому процесі закладів загальної середньої освіти.

Відповідно до запропонованої теоретичної моделі соціальнопсихологічного супроводу розвитку соціального інтелекту молодших школярів у сім'ях під час дистанційного навчання, яка ґрунтується на відповідному алгоритмі спільних дій сім'ї та школи, розроблено низку практичних рекомендацій батькам, педагогічним працівникам та психологам закладів освіти щодо розвитку компонентів СІ молодшого школяра під час дистанційної форми навчання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що: уперше:

розроблено теоретичну модель соціально-психологічного супроводу розвитку соціального інтелекту молодших школярів у сім'ях під час дистанційного навчання, яка ґрунтується на відповідному алгоритмі спільних дій сім'ї та школи, що передбачає інтеграцію зусиль дорослих членів сім'ї та засобів і видів професійної діяльності вчителів, описується такими видами діяльності: просвітницькою, профілактичною, діагностичною та корекційною; на основі зазначеної моделі розроблено програму авторського тренінгу «Розвиток соціального інтелекту молодших школярів у сім'ях під час дистанційного навчання», унікальність якої полягає у впровадженні авторського тренінгу розвитку СІ молодших школярів у сім'ях зокрема, покращення якості їх освіти

під час дистанційного навчання та збереження їх психічного здоров'я загалом; удосконалено процес соціальнопсихологічного розвитку компонентів СІ молодшого школяра завдяки розробленій теоретичній моделі соціально-психологічного супроводу розвитку соціального інтелекту молодших школярів у сім'ях під час дистанційного навчання;

набули подальшого розвитку: змістове наповнення дефініції «соціальний інтелект молодшого школяра» (інтеграційна характеристика, що поєднує прояв його самооцінки та розуміння цінності інших, проявляється у взаємодії з іншими школярами і дорослими, які задіяні в освітньому процесі та є поза ним, передбачає розуміння і застосування норм і правил соціальної поведінки та комунікації, виявленні почуття відповідальності за власні дії (вчинки) та їхні наслідки на підставі аналізу і рефлексії); наукові уявлення щодо спільних дій сім'ї та школи, інтеграції зусиль дорослих членів сім'ї та вчителів задля соціально-психологічного розвитку компонентів СІ молодшого школяра в сім'ї в умовах дистанційного навчання.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні практичних рекомендацій батькам та педагогам щодо соціальнопсихологічного супроводу розвитку соціального інтелекту молодших школярів під час дистанційного навчання.

Одержані результати дослідження можуть бути використані шкільними педагогами та психологами, а також батьками молодших школярів, для вдосконалення процесу розвитку їх соціального інтелекту під час дистанційного навчання, а також у процесі професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічного персоналу, представниками психологічних служб, громадських організацій та батьківських комітетів, які планують та здійснюють шкільні та позашкільні форми взаємодії з молодшими школярами в умовах пандемії, воєнного стану тощо.

Ключові слова: сім'я, інтелект, соціальний інтелект, емоційний інтелект, молодші школярі, особистість, дистанційне навчання, Нова українська школа, пандемія, COVID-19, воєнний стан, війна, вимушена соціальна депривація, розвиток, соціально-психологічний супровід.

ABSTRACT

Sukhodolia Y. O. Family as a factor in the development of social intelligence of younger schoolchildren during distance learning. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 053 Psychology. – Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, 2024.

The dissertation is devoted to solving the scientific problem of developing the social intelligence of younger schoolchildren in families during distance learning by improving the socio-psychological support of this process.

With the onset of the COVID-19 pandemic, the right of every Ukrainian child to education declared by the state was violated due to the inability to visit educational institutions due to quarantine restrictions. Later, the conditions of martial law in Ukraine due to a full-scale invasion of Russia led to a violation of the rights of the child: the right to life, to be with family and community, to health, to personal

development, to care and protection. During the war in Ukraine, all, without exception, Ukrainian children experienced violations of their legally recognized rights, and the right to education, in particular. Distance learning under martial law provides opportunities for students to continue to receive education in Ukraine, regardless of their current location, and the implementation of the educational and educational function is fully entrusted to the family. In military realities, Ukrainian schoolchildren are forced to acquire knowledge under the sounds of air alarms, and their parents, without appropriate training or education, are forced to perform unusual functions for themselves, and even more – to try themselves as a teacher, for example, a primary school teacher. Therefore, the issue of socio-psychological support by all subjects of the process of development of social intelligence in younger schoolchildren in families becomes relevant.

The purpose of the study is to develop, theoretical substantiation and experimental verification of the theoretical model of socio-psychological support for the development of social intelligence of younger schoolchildren in families during distance learning.

The state of development of the problem of research in Ukraine and abroad is highlighted, the theoretical justification of the determination of the family in the process of child development is carried out; phenomenology of the phenomenon "social intelligence" is described, its content, criteria, structure, features of development in younger schoolchildren in families.

It is determined that the family is the natural center of the initial socialization of the child, the basis of material and emotional support for him, the mechanism for preserving and transmitting cultural traditions; that in today's forced deprivation circumstances the family should function as a social institution that contributes to the social, spiritual and moral well-being of the child, as well as to his comprehensive physical and psychological development; that parents, in addition to fulfilling their own roles in the family, must also assume the responsibilities that educational institutions usually perform. This situation does not contribute to the quality of ensuring the guaranteed rights of the child to receive education.

According to the results of the analysis of the scientific literature, taking into account the essence of the basic concepts of research, such as "communicative competence," "social giftedness," "communicative potential," "social competence" and "social adaptability," the content of the definition "social intelligence of the younger student" was clarified (integration characteristic, combining the manifestation of his self-esteem and understanding the value of others, manifests itself in interaction with other schoolchildren and adults who are involved in the educational process and are outside it, involves understanding and applying the norms and rules of social behavior and communication, identifying a sense of responsibility for their own actions (acts) and their consequences on the basis of analysis and reflection) and its function. The following components of the structure of social intelligence of younger schoolchildren are allocated: components of social intelligence – regulatory, behavioral, cognitive; indicators of social intelligence – socialization, social adaptability, social competence; sociability, responsibility, organization, independence; social activity, independence, motivation, reflection, emotional stability, social perceptual competence, selfactualization, self-esteem.

It is determined that distance learning made it possible to continue the educational

process without risking the life and health of children in a place and time convenient for them, as well as individually control their learning pace. However, it can also adversely affect the development of social intelligence of younger schoolchildren.

It is stated that more and more practical importance is acquired: the importance of the family in the educational process of younger schoolchildren, especially in sensitive periods of the development of their social sphere; contact family members with both the child and the school to achieve a common educational goal. For its implementation, an urgent analysis requires interpersonal interaction, which occurs as a result of forced social deprivation of younger schoolchildren both in the family and outside it.

The theoretical and methodological approaches of scientists to the study of the essence and functional importance of the family for the development of social intelligence of younger schoolchildren are investigated. The main attention was aimed at determining the similarities and differences in the views of scientists on the essence and content of the family, its functionality and significance for the development process of SI, on the phenomenon of SI itself and its internal content, on the interaction of subjects of the development of social intelligence of younger schoolchildren in families in the conditions of distance learning.

The organizational and psychological features of the professional activity of the teaching staff of the school and the school psychologist, the activities of the parent committee and families within their interaction, which in the future could affect the development of their ability to develop in younger SI students during distance learning under martial law, are systematized; a corresponding set of psychodiagnostic tools has been formed (indicating their authors, names, diagnostic indicators, etc.), scientific improvements have been specified in determining the factors of increasing the effectiveness of the professional activity of the pedagogical staff of the school and the school psychologist, the activities of the parent committee and families within their interaction regarding the development SI of younger schoolchildren during distance learning.

The generalization of the opinions of respondents and experts on the components of the social intelligence of younger schoolchildren, the professional activities of the teaching staff of the school and the school psychologist, the activities of the parent committee and families on the development of SI in children during distance learning, as well as the possible means necessary to ensure the successful implementation of their functions.

In accordance with the main purpose of the study, a theoretical model of socio-psychological support for the development of social intelligence of younger schoolchildren in families during distance learning was developed, theoretically substantiated and experimentally tested, which implies the presence of goals, tasks, principles, levels and structure of interaction. The basis of the theoretical model was the algorithm of joint actions of teachers and school psychologist, representatives of the parent committee and families to provide them with educational, on the one hand, and primary social control and educational functions, on the other, in the conditions of distance education during the psychological support of the development of social intelligence of younger students in the family during distance learning. It also takes into account the forms, types, tools, criteria and components of psychological support.

Within the framework of the study and in accordance with its tasks, the author's training "Development of social intelligence of younger schoolchildren in families

during distance learning" was developed, which was conducted with all persons involved in empirical research during the year, 2 hours weekly by variable choice (a total of 76 hours). The training developed and applied by the author showed positive dynamics in the development of such psychological personality traits of younger students as communicativity, politeness, language culture, etc.

The analysis of the results of the experimental study by the levels of development of the SI components of the younger schoolchildren in the family in the conditions of distance learning and their statistical processing confirmed the assumptions and statistically showed significant positive changes in the experimental group. and, consequently, the effectiveness of the proposed theoretical model of socio-psychological support for the development of social intelligence of younger schoolchildren in families during distance learning and its practical reflection in the educational process of institutions of general secondary education.

In accordance with the proposed theoretical model of socio-psychological support for the development of social intelligence of younger schoolchildren in families during distance learning, which is based on the appropriate algorithm of joint actions of the family and school, a number of practical recommendations have been developed for parents, pedagogical workers and psychologists of educational institutions regarding the development of components of the SI of the younger student during distance learning.

The scientific novelty of the results is that:

for the first time: a theoretical model of socio-psychological support for the development of social intelligence of younger schoolchildren in families during distance learning has been developed, which is based on an appropriate algorithm for joint actions of the family and school, which involves the integration of the efforts of adult family members and the means and types of professional activities of teachers, is described by the following activities: educational, preventive, diagnostic and corrective; on the basis of this model, a program of author's training "Development of social intelligence of younger schoolchildren in families during distance learning" was developed, the uniqueness of which lies in the introduction of author's training of SI development of younger schoolchildren in families in particular, improving the quality of their education during distance learning and preserving their mental health in general; the process of socio-psychological development of the SI components of the younger student has been improved thanks to the developed theoretical model of socio-psychological support for the development of social intelligence of younger schoolchildren in families during distance learning;

have been further developed: the content of the definition "social intelligence of the younger schoolchildren" (integration characteristic, combining the manifestation of his self-esteem and understanding the value of others, manifests itself in interaction with other schoolchildren and adults who are involved in the educational process and are outside it, involves understanding and applying the norms and rules of social behavior and communication, identifying a sense of responsibility for their own actions (actions) and their consequences based on analysis and reflection); scientific ideas on the joint actions of the family and the school, the integration of the efforts of adult family members and teachers for the socio-psychological development of the SI components of the younger schoolchildren in the family in the conditions of distance learning.

The practical significance of the results is to develop practical recommendations to parents and teachers regarding the socio-psychological support of the development of social intelligence of younger schoolchildren during distance learning.

The obtained results of the study can be used by school teachers and psychologists, as well as parents of younger schoolchildren, to improve the process of developing their social intelligence during distance learning, as well as in the process of professional training, retraining and advanced training of pedagogical personnel, representatives of psychological services, public organizations and parent committees that plan and implement school and out-of-school forms of interaction with younger students in a pandemic, martial law, etc.

Keywords: family, intelligence, social intelligence, emotional intelligence, younger schoolchildren, personality, distance learning, New Ukrainian school, pandemic, COVID-19, martial law, war, forced social deprivation, development, social and psychological support.

Список публікацій здобувача: наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Матеюк О., Суходоля Ю. Соціальний інтелект: психологічний феномен та теоретична проблема. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2021. Вип. 11. С. 113–123. URL: http://psyvisnyk.lnu.lviv.ua/archive/11_2021/15.pdf.

2. Суходоля Ю. Функції соціального інтелекту молодших школярів: їх сутність, зміст та структура. Габітус : науковий журнал. Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2022. Вип. 42. С. 96–100. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2022/42-2022/16.pdf>.

3. Матеюк О., Суходоля Ю. Соціальний інтелект: історія виникнення, динаміка точок зору на його сутність та зміст. Науковий журнал : Psychology Travelogs. Хмельницький : ХНУ, 2023. №1 С.116-127 URL: <https://doi.org/10.31891/PT-2023-1-12>.

4. Суходоля Ю.О. Теорія та практика розвитку соціального інтелекту молодших школярів у сім'ях під час дистанційного навчання. Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць СНУ ім. В. Даля. 2023. № 3 (62). Т. 2. С. 252-262.

5. Суходоля Ю. Підсумкові результати емпіричного дослідження розвитку соціального інтелекту молодших школярів у сім'ях під час дистанційного навчання. Науковий журнал : Psychology Travelogs. Хмельницький : ХНУ, 2023. № 3. С. 236–258. URL : <https://doi.org/10.31891/PT-2023-3-22>.

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Суходоля Ю. Психологічні особливості дослідження соціального інтелекту. Grundlagen der modernen wissenschaftlichen Forschung : зб. наук. праць «ЛОГОС» за матеріалами I Міжнародної наук.-практ. конф. (ВінницяЦюріх, 10 вересня 2021). Європейська наукова платформа, BOLESWA Publishers, 2021. С. 223–225.

7. Суходоля Ю. О. Сім'я як детермінанта розвитку дитини. The process and

dynamics of the scientific path : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference (Athens, September 17, 2021). Athens, Hellenic Republic : European Scientific Platform. Vol. 2. P. 72–74.

8. Суходоля Ю. О. Соціальний інтелект як показник результативності функціонування освітньої системи. Особистість та суспільство в цифрову еру: психологічний вимір (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 червня 2022 р.) [Електронний ресурс] / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», каф-ра психології. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. С. 234–236.

9. Суходоля Ю. О. Загальнопсихологічні особливості соціального інтелекту молодших школярів. Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 04 листопада 2022 р.) / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПтС, 2022. С. 448–451.

10. Суходоля Ю., Потапчук Є. Психологічний клімат сучасної української сім'ї. Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самотворення в умовах освітнього простору : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 30 листопада 2023 р.) / Хмельницький національний університет, кафедра психології та педагогіки. Хмельницький, 2023. С. 308–311.